

Koinésodás a korai magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben¹

Tanulmányomban egy terminológiai újítást szeretnék javasolni a magyar történeti nyelvészetben jól ismert és régóta kutatott folyamat egyik szakaszának megnevezésére, majd megpróbálom bizonyítani annak indokoltságát. Célom az, hogy a nemzetközi szociolingvisztikai szakirodalom által használt szakkifejezéseket eredeti jelentésükben, koherens fogalmi rendszerként alkalmazzam, hozzájárulva ezzel az utóbbi években hazánkban is egyre inkább jellemző, a történeti szociopragmatikai szempontokat előtérbe helyező kutatások fellendüléséhez. Az általam javasolt újítás a következő: a *nyelvjárás-keveredés* révén végbemenő, *nyelvi egységesülés* nek, egyes szerzők által – már a legkorábbi időszakokra vonatkoztatva is – *sztenderdizáció* nak vagy *sztenderdizálódás* nak nevezett jelenség első szakaszában – hozzávetőleg a XVII. század közepéig tartó időszakban – végbement nyelvi változások megnevezésére véleményem szerint indokolt volna a *koinésodás* (*koineization*) kifejezés átvétele a nemzetközi történeti és leíró szociolingvisztikai-dialektológiai szakirodalomból.

Elsőként a fent említett fogalmak hazai és külföldi (angol nyelvű) használatát tekintem át. A Sándor Klára által fordított Trudgill-féle szociolingvisztikai fogalomgyűjtemény magyarországi megjelentetésének az volt az egyik fő célja, hogy csökkentse a terminológiai zűrzavart: „A szemléletmód igazi meghonosodásához (...) elengedhetetlennek látszik, hogy kifejezőkészlete az immár meghonosodott tudományterületekre jellemző jegyeket mutassa föl: tartalmában egyik kifejezés sem térhet el attól, ahogy mások, máshol a világon értelmezik ugyanazt a terminust, ha el akarjuk kerülni a kölcsönös félreértéseket...” (Sándor 1997: 95). Ennek érdekében közöl egy angol–magyar fordításjegyzéket (terminológiai szótárat), mely szerint a *nyelvjárás-keveredés* nek megfelelő angol terminus (*dialect mixture*) jelentése nagyjából megegyezik a magyar szakirodalomban használttal: érintkező dialektusok nyelvi megoldásokat vesznek át egymástól. A különbség az, hogy a *dialect* jelentése nem egyezik meg a magyar *nyelvjárás* szóéval: egyszerűen ’nyelvváltozat’-ot jelent. Ezért Sándor inkább a *dialektuskeveredés* műszót javasolja. A *nyelvi egységesülés* nem szerepel Sándor

¹ Bíró Ferencsel közösen foglalkoztunk a korai magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség néhány nyelvi jelenségével, elsősorban Heltai Gáspár szövegeit vizsgáltuk. Ezek munkálatok nagyban elősegítették az kifejtett gondolatok megszületését, ezért az ünnepelnek ajánlom születésnapja alkalmából.

(1997)-ben, valójában több angol megfelelője is szóba jöhet (pl. *dialect leveling*, *converging dialects* stb.). A magyar kifejezés egy általánosabb fogalmat tartalmaz (*nyelvi*), az angol megfelelők pedig a fentebb már leírt, szűkebb jelentésű *dialect* szót, tehát valamelyest ismét eltérést tapasztalunk. A *sztenderdizáció*nak v. *sztenderdizálódás*nak megfelelő angol szó (*standardization*) nagyjából megfelel a magyar terminusnak. A külföldi szakirodalomban azonban jóval kidolgozottabban jelenik meg. Nem célom, hogy kitérjek a témával foglalkozó művekre, Cseresnyési László *Nyelvek és stratégiák* című kötetének *Nyelvi tervezés, sztenderdizáció, koiné* c. fejezetében (Cseresnyési 2004: 165–173.) jó összefoglalást ad a nemzetközi szakirodalomról és a sztenderdizáció fogalmának jelentéseiről.

Mivel a *koiné*, *koinésodás* szakkifejezések eddig teljesen kimaradtak a magyar nyelvi egységesülés diakrón kutatásából, ezért szükséges ezen fogalmak jelentéséről bővebben szólnom. Trudgill (1997)-ben a következőt találjuk: „**KOINÉ** (*koiné*) – Olyan nyelvváltozat, amely **dialektus-érintkezés** során, koinésodás eredményeként jött létre. A koinésodás folyamata **dialektuskeveredésből** és ezzel egyidejű vagy ezt követő **kiválasztódásból** és **egyszerűsödésből** áll. A városi dialektusok gyakran koinék, amelyek az eredeti nyelvjárássok keverékén alapulnak; a sztenderd nyelvek is lehetnek olyan nyelvváltozatok, amelyek bizonyos mértékben keresztülmentek a koinésodás folyamatán. A *koiné* szó jelentése az ógörögben ’közös’ volt.” (Trudgill 1997: 37–8.)

A koinésodás szakirodalmának alapművei Siegel (1985, 1993), valamint Trudgill (1986). Ezek, és más külföldi szerzők abban általában megegyeznek, hogy a *dialect mixture* és *dialect leveling* (*dialektuskeveredés* és *nyelvjárások kiegyenlítődése*) következménye a koinésodás, valamint a koiné kialakulása. A fogalmat az egyik kurrens kézikönyv, amely a nyelvi változatosság és a nyelvi változás témakörét tárgyalja (Chambers et. al. 2003) a téma egyik legelismertebb kutatóját idézve a következőképpen határozza meg: „a koiné is a stabilized contact variety which results from the mixing and subsequent levelling of features of varieties which are similar enough to be mutually intelligible, such as regional or social dialects. This occurs in the context of increased interaction or integration among speakers of these varieties.” [A koiné stabilizálódott kontaktusváltozat, amely egymás számára kölcsönösen érthető változatok – mint a nyelvjárások vagy szociolektusok – keveredő, majd kiegyenlítődő nyelvi formáiból alakul ki. Ez az adott változatok beszélőinek növekvő interakciója vagy integrációja során megy végbe. – A szerző fordítása.] (Siegel 1985: 358., idézi: Kerswill 2003: 510).

Cseresnyési László idézett művében a következőképpen határozza meg a koinét és a koinésodást: „A nyelvi tervezésnek, a sztenderdizáció tudatosan irányított folyamatának, illetve a többé-kevésbé spontán kiegyenlítődéssel való normaformálódásnak számos típusát ismerjük. Az inherensen érthető nyelvváltozatok (dialektusok) kiegyenlítődéssel ún. új dialektusok (angol: neodialects,

»new« dialects) jönnek létre. Lodge (1999) szerint alapvetően ilyen folyamat nyomán jött létre a középkor végén a párizsi beszélt nyelv, de a jelenség teljesen általános, az új dialektusok létrejöttéhez például a mai japán nyelvben is. Inoue (1983, 1986, 1990, 1991). A szakirodalomban sokszor idézik egy nyugat-norvégiai városka, Høyanger és az angliai Milton Keynes város esettanulmányait. Mindkét város lakossága az iparosítás következtében betelepülés révén növekedett meg: a sokfelől érkezett városlakók második nemzedéke már nem a szülei nyelvjárását beszélte, hanem egy nyelvi kompromisszumokat és egyszerűségeket mutató új dialektust. Milton Keynes nyelvének formálódását az 1990-es években vizsgálták a kutatók (Williams & Kerswill 1997, Kerswill & Williams 2000ab). Munkáscsaládokból származó gyerekek korcsoportok szerint tagolt nyelvhasználati mintái alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a már kamaszkorba lépő korosztály igen egységes, új kiejtési normát alakított ki – első sorban ők formálták az új változatot. A nyelvváltozatok spontán kiegyenlítődése során nemcsak új regionális változatok jönnek létre, hanem a régiókat összekötő normák is. A folyamat három lépcsőből áll. Először normaként kezdenek kezelni egy regionális változatot – ez a kiválasztás. Mivel a változat használói zömükben nem anyanyelvi beszélői a kiválasztott dialektusnak: megindul egy spontán kiegyenlítődési folyamat, amelynek során nyelvi kompromisszumok születnek. Az ily módon létrejött nyelvváltozat már nem regionális jellegű. Végül a norma a csoport anyanyelvévé válik, nativizáció, bővül és finomodik, elaboráció. A jelenség neve koinésodás, a végtermék neve koiné, vö. Siegel (1985 és 1993).” (Cseresnyési 2004: 172–3., az idézetben szereplő hivatkozásokat l. ott). Itt lényeges mozzanat, hogy megkülönbözteti a tudatos sztenderdizálódást és a spontán koinésodást, valamint hogy a szakirodalomban leírt koinésodási folyamatok elsősorban beszélt nyelvi változatok esetében zajlottak le. Ennek oka az, hogy a weinreichi-labovi paradigma kutatói előtérbe helyezik a beszélt nyelv kutatását.

Egyes szerzők a sztenderdizáció fogalmát egyenesen kizárólag az írásbeliségben zajló folyamatra használják: „in the strictest sense, no spoken language can ever be fully standardized. Writing and spelling are easily standardized; spoken standardization is an »ideology«, an idea, not a reality. If languages were not standardized, they would break up into regional spoken dialects and end in mutual unintelligibility” [A leghigorúbb értelemben véve a beszélt nyelv sosem standardizálható teljesen. Az írás és a helyesírás könnyen standardizálható, a beszélt nyelv standardizálása azonban inkább csak egy „ideológia”, egy felvetés, nem a valóság. Ha a nyelveket nem standardizálnák, széteshetnének beszélt nyelvjárásokra, és eljuthatnának a kölcsönös érthetlenségig. – A szerző fordítása.] (Milroy és Milroy 1985: 24).

Úgy tűnik, hogy a sztenderdizáció során egységesülő írásbeliség és a koinésodás során egységesülő beszélt nyelv valójában csak a közvetítő közegben és a tudatosság meglétében vagy hiányában tér el egymástól: a két folyamat egyébként hasonló. Több szerző kapcsolatba is hozza őket: bizonyos művekben

a koiné a sztenderd előzménye (l. pl. Milic 2007, Hidalgo 2001 – itt több tanulmányban is), másokban a sztenderdizáció része. Ez utóbbira jó példa a sztenderdizációval foglalkozó számos külföldi munka közül az egyik legtöbbet idézett mű, Ferguson (1997), amely a sztenderd kialakulását az alábbi folyamatok egymástánjaként írja le: 1. *grafizáció*, 2. *sztenderdizáció*, 3. *modernizáció*. Ezek közül a sztenderdizáció egyik eleme a *koinésodás*, amelyet a túl provinciálisnak érzett megoldások kerüléseként, azok kiiktatásaként definiál (Ferguson 1997: 69–70).

Összefoglalva tehát a koinésodás leglényegesebb fogalmi jegyei a következők: dialektusok keveredésekor zajlik, elsősorban beszélt nyelvi, spontán folyamat. A sztenderdizáció ezzel szemben: elsősorban tudatosan irányított, főként az írásbeliségben zajló folyamat. Kérdés ezután: hogy nevezzük az írásbeliségben zajló spontán kiegyenlítődést és a szóbeliség tudatos alakítását? Melyik az a fogalmi jegy, amelynek alapján határozottan elkülöníthető egymástól a két nyelvi változás? A tudatosság-spontaneitás vagy az írott nyelvi-beszélt nyelvi kettősség? Véleményem szerint a nyelvbe való tudatos beavatkozás a sztenderdizáció lényeges megkülönböztető sajátossága. Az írás és beszéd – bár a kezdetektől sajátos törvényszerűségek szerint elkülöníthető szabályok alapján különbözőképpen működik – valójában a sztenderd alakulása szempontjából csak a közvetítő közegben különbözik egymástól. Tehát koinésodás (spontán kiegyenlítődés) lehetséges az írásbeliségben, valamint tudatos sztenderdizáció akár a szóbeliségre vonatkoztatva is elképzelhető. Ezért a sztenderd kialakulásának azon típusa esetében, amelybe a magyar is tartozik, a folyamat első szakaszát, a *nyelvjáráskeveredés* és *-kiegyenlítődés* spontán folyamatát indokolt *koinésodás*nak nevezni. A magyarban használatos *sztenderdizálódás* műszó talán azonosítható vele: spontán alakuló, ám később sztenderdet eredményező változást jelent. Mivel azonban ezt nem lehet egyértelműen angolra fordítani, illetőleg nincs hasonló angol megfelelője, mégis jobbnak tartom a *koinésodás* átvételét. A XVI–XVII. században zajló nyelvjáráskeveredés révén meginduló koinésodás (tehát a nyelvi egységesülési folyamatok egy fajtája) olyan nyelvváltozatot alakít ki (a szociolingvisztikai irodalomban *new-dialect*nek nevezik, l. Trudgill 1986), amely később alkalmas lesz a sztenderdizáció révén a sztenderd nyelvváltozat szerepének a betöltésére. Ilyen történeti koinésodási folyamatot ír le többek közt Milic (2007), Schiffmann (1998), Trudgill et. al. (2000), Tuten (2000 és 2003). A XVI. századi szótárak, helyesírási ajánlások és kézikönyvek, nyelvtanok kétségkívül a sztenderdizáció első jeleinek számítanak. Ezek a korai kodifikációs aktusok azonban még csak sztenderdizációs kísérletek, gyakori sikertelenségüknek (pl. Dévai Bíró Mátyás vagy Heltai Gáspár helyesírási rendszere kudarcának) oka épp az, hogy nincs kiforrott, autonóm dialektus, amelyet rögzíthetnének (Dévai Bíró helyesírása pl. kiejtésbeli ingadozások jelölését tartalmazza). A nyelvújítás idején zajló kodifikáció azonban már sikeres lehet, hiszen addigra kiforrálódik az a *new-dialect* (magyarul esetleg *újdialektus*nak lehetne nevezni), amely auto-

nóm változatként már sztenderdizálható.

A továbbiakban azt mutatom be, hogy a korai magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség jelenségei hogyan bizonyítják a koinésodás meglétét. A legfőbb érv egy közismert tény: majdnem minden XVI. századi nyomtatványban kimutatható, ám a század folyamán egyre csökkenő mértékben jellemző az ingadozás a különböző nyelvi változók esetében. Ugyanaz a nyelvi jelenség akár egy művön belül is többféle alakváltozatban jelentkezhet. Ezek többsége nem a dialektusok inherens változatossága, hanem nyelvjáráskeveredés eredménye.

Az alakváltozatok megoszlásának vizsgálata fényt derített arra, hogyan ingadozik az inflexiós morfémák alakja a különböző nyelvjárási eredetű megoldások között. A vizsgálat alapja egy elektronikus korpusz, amely az 1527 és 1576 között megjelent magyar nyelvű nyomtatványok névszóinflexiós nyelvi változóinak feltérképezése céljából született meg (l. Kalcsó 2009). 103 szövegrészletet tartalmaz², amelyek mindegyike legalább ezerszavas, az esetek zömében a nyomtatvány mintegy huszadrészét kitevő véletlen minta. Ily módon mennyiségileg és minőségileg is reprezentatív – 240 ezer szóból áll, a korszak fennmaradt nyomtatványai közül mindössze 36 nem szerepel benne. A korpusz adatainak összegyűjtése egy ún. számítógépes konkordanciaprogrammal történt³.

A változókról azt feltételeztem, hogy értékeik megoszlását nyelven kívüli tényezők határozzák meg. A magyar nyelvtörténeti vizsgálatokban a legnagyobb hagyománya a nyelvjárásközpontú elemzéseknek van, azonban a területi kötöttségű megoszlás mellett indokolt lehet a nyelvjárási hatáson kívül más befolyásoló tényezők feltételezése is: a nyomtatott írásbeliség mint kialakulóban lévő új nyelvváltozat bizonyos nyelvi megoldásokat kizár magából. Ezért a lényeges nyelvjárástörténeti szempont, azaz a szerzők születési helye, valamint nyelvi szocializációjuk színterei szerint is elemzem a változóértékek megoszlását, ám további szempontokat is beemelek a megoszlásvizsgálatba: a művek megjelenési helyét és műfaját, ezekről ugyanis azt feltételezem, hogy alapvetően befolyásolhatják a különböző alakváltozatok megjelenését. A megjelenési hely azért lehet egy-egy mű nyelvét befolyásoló tényező, mert egyes nyomdászok átalakították a

² A korpuszba került nyomtatványoknak a *Régi magyarországi nyomtatványok* (RMNy.) c. bibliográfia szerinti sorszámok: 8., 13., 15., 16., 17., 49., 63., 64., 74., 77., 78., 80., 86., 88a, 90., 91., 92., 95., 96., 98., 100., 101., 102., 108., 109., 125., 144., 151., 154., 155., 156., 158., 160., 162., 164., 169., 171., 173., 181., 186., 192., 194., 205., 207., 208., 213., 218., 219., 220., 222., 229., 233., 243., 246., 259., 260., 264., 269., 280., 284., 288., 289., 290., 294., 295., 296., 297., 299., 303., 304/1., 304/2., 307., 308a, 308b, 311., 315., 319., 320., 322., 324., 326., 328., 334., 337b, 339., 340., 341., 342., 343., 344., 345., 346., 348., 349., 350., 351., 353., 358., 359., 360., 362., 367., 368. A művek részletesebb adatainak közlésétől helyszűke miatt eltekintünk. Az RMNy. internetes változatából azonban könnyen kikereshetők az adatok (<http://www.arcanum.hu/oszk>). A korpusz megtekinthető a <http://www.korpusz.ektf.hu> címen.

³ R. J. C. Watt *Concordance* c. szoftverével. Vö. <http://www.concordancesoftware.co.uk>.

nyomdájukban megjelent nyomtatványok szövegét a saját ízlésük szerint (ami az új kommunikációs forma új normáinak az alakulását jelzi), a műfaj pedig a mű szerzőjének és a megcélzott olvasóközönségnek a társadalmi hovatartozásáról árulkodik: más rétegnek szól (ezért más nyelvezetű) a korabeli kalendárium, a hitvitázó próza vagy a prédikáció. Esetenként lehetségesek a műfaj nyelvi kötöttségeiből adódó különbségek is: pl. a verses szövegek más megoszlást mutathatnak, mint a prózaiak stb.

A korpusz változóinak a vizsgálata megmutatta, hogy az alábbi jelenségek gyakoriságán keresztül kirajzolódnak azok a körvonalak, amelyek később a sztenderd nyomtatott írásbeliséget határozottan megkülönböztetik a többi nyelvváltozattól:

- az ősi jelek után inkább nyílt a véghangzó,
- a T/1. birtokos személyjel inkább zárt,
- a T/3. birtokos személyjel ugyan még inkább középzárt, de már gyakrabban mutat háromalakú illeszkedést,
- megjelenik az inessivusi és illativusi esetek következetes megkülönböztetésének az igénye, igaz, inkább még csak a ragvégi nazális elmaradásának túlkompenzálásában mutatkozik meg,
- a *-val/-vel* rag gyakrabban hasonul, geminálódik,
- a superessivusi rag gyakrabban mutat háromalakú, következetes illeszkedést,
- az elativusi, delativusi és ablativusi esetek ragjainak domináns alakjai a középzártak,
- az allativusi rag esetében is gyakoribb a labialitás szerinti illeszkedés,
- a temporalist kifejező elem már inkább a *-kor* rag,
- a multiplicativusi rag is gyakrabban illeszkedik,
- kiszorulnak a kisebb területekre jellemző nyelvjárási jelenségek (az *í*-zés, a ragvégi nazális megnyúlása).

Az átlagot tekintve tehát majd minden tekintetben a mai sztenderd írásbeliség normái láthatók, ám a következetes egység igénye még a távoli jövő alig felsejlő jelensége, hiszen mindegyik változó esetében kisebb-nagyobb ingadozás tapasztalható.

A folyamat jellegzetes mozzanatai jól tetten érhetők az újonnan alakuló nyelvváltozatban: kiválasztódik valamely dialektus, majd a többi megoldásai a század folyamán kiszorulnak az új változat kommunikációs színteréről. Hasonló folyamatokról számol be Milic (2007) a XVI. századi az észak-itáliai nyomtatványok esetében. A sztenderd és a koinésodás összefüggéséről így ír: „the emergent linguistic standards in the printing industry, identified as bundles of linguistic features to which the text in print ought to adhere to, can be identified as the following tendencies of norm consensus (as defined by Ferguson 1988: 119–133): (1) koineization, representing the reduction of dialect differences either by silent levelling, i.e. avoidance of salient features of particular dialects,

or simplification, i.e. reduction in inventory – typical of Venetian Cinquecento printing, as well as Florentine printing roughly between 1530–60; and (2) variety shifting, referring to adoption of specific linguistic features characteristic of particular social groups, or registers – characteristic of Florentine printing in the first half of the 16th century.” [A nyomdászatban kialakuló nyelvi standardok olyan nyelvi jelenségekként azonosíthatók, amelyekhez a nyomtatott szövegeknek ragaszkodniuk kellene, és ezek a következő normatív törekvések tendenciáiban ragadhatók meg (a Ferguson által definiált fogalmaknak megfelelően): (1) koinésodás, amely a dialektusok közötti különbségek redukcióját jelenti akár spontán kiegyenlítődés, pl. bizonyos dialektusok feltűnő jellegzetességeinek a kerülése, akár egyszerűsödés, pl. nyelvi elemek készletének csökkentése által – a velencei cinquecento nyomdászatára csakúgy jellemző, mint a firenzeire nagyjából az 1530–60 közötti időszakban; és (2) változók lecserélése, ami egyes társadalmi csoportok bizonyos nyelvi megoldásainak elfogadását jelenti – a firenzei nyomdászat egyik sajátossága a 16. századi első felében. – A szerző fordítása.] (Milic 2007: 187.) Ferguson, Milic és a fentebb már említett számos külföldi könyv és tanulmány nyomán tehát a tárgyalt változást (*spontán sztenderdizálódás* helyett a nemzetközi szakirodalomban jobban ismert, és jobban érthető kifejezéssel: *koinésodásnak* nevezhetjük.

Irodalom

- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXVII. Tinta Kiadó, Budapest, 2004. (Főként 6.2.: Nyelvi tervezés, sztenderdizáció, koiné. 165–173.)
- Ferguson, Charles A. 1997. Standardization as a Form of Language Spread. In R. Kirk Belnap–Niloofar Haeri (eds.): *Structuralist studies in Arabic linguistics: Charles A. Ferguson's papers, 1954–1994*. Brill, Leiden, New York, Köln, 69–80.
- Hidalgo, Margarita (ed.) 2001. Between Koineization and Standardization: New World Spanish. *International Journal of the Sociology of Language* 149.
- Kalcsó Gyula 2009. A névszóragozás egységesülése a XVI. századi magyar nyomtatványokban. Pandora Könyvek 21. EKF Líceum Kiadó, Eger.
- Kerswill, Paul 2003. Koineization as language change. Koineization and accommodation. In J. K. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (eds.): *The handbook of language variation and change*. Blackwell, Oxford, 669–702.
- Milic, Nikola 2007. Language Standardization and the Print Culture in 16th Century Italy. In Naomi Hilton et al. (eds.): *CamLing 2007: Proceedings of the Fifth University of Cambridge Postgraduate Conference in Language Research*. Cambridge Institute of Language Research, Camb-

- ridge, 185–191.
- Milroy, James–Milroy, Lesley 1985. *Authority in language: investigating language prescription and standardisation*. Routledge and Kegan Paul, London, New York.
- Schiffmann, Harold F. 1998. Standardization and Restandardization: the case of Spoken Tamil. In *Language in Society* 27: 359–385.
- Siegel, Jeff 1985. Koinés and koinéization. In *Language in Society* 14: 357–378.
- Siegel, Jeff szerk. 1993. Koinés and Koinéization. *International Journal of the Sociology of Language* 99.
- Trudgill, Peter 1986. *Dialects in Contact*. Blackwell, Oxford.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- Trudgill, Peter & al. 2000. Determinism in new-dialect formation and the genesis of New Zealand English. *Journal of Linguistics* 36: 299–318.
- Trudgill, Peter 2004. *New-Dialect Formation. The Inevitability of Colonial Englishes*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Tuten, Donald N. 2000. Linking social change and linguistic change: Koineization in early Castile. In: Steven N. Dworkin & Dieter Wanner szerk. *New Approaches to Old Problems: issues in Romance historical linguistics*. Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 97–105.
- Tuten, Donald N. 2003. *Koineization in Medieval Spanish*. Walter de Gruyter, Berlin.